

TARTU ÜLIKOOLI MAJANDUSGEOGRAAFIA INSTITUUDI ÜLLITISED
PUBLICATIONES
INSTITUTI UNIVERSITATIS TARTUENSIS OECONOMICO-GEOGRAPHICI
NR. 29

KAUBANDUSKÄITISTE LEVIK
EESTIS

R. AUNASTE

ENGLISH SUMMARY

*DISTRIBUTION OF COMMERCIAL
ENTERPRISES IN ESTONIA*

BY

R. AUNASTE

TALLINN 1940

6647
930

KAUBANDUSKÄITISTE LEVIK
EESTIS

R. AUNASTE

ENGLISH SUMMARY

*DISTRIBUTION OF COMMERCIAL
ENTERPRISES IN ESTONIA*

BY

R. AUNASTE

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

121171

Äratrükk „Konjunkturist“ Nr. 55/56
Reprinted from the „Konjunktur“ No. 55/56

KAUBANDUSKÄITISTE LEVIK EESTIS.

DISTRIBUTION OF COMMERCIAL ENTERPRISES IN ESTONIA.

S i s u. — Contents.

	Lk.
1. Kaubanduskäitise mõiste ja andmed — <i>Definition and Statistics</i>	3
2. Probleemid ja meetodid — <i>Formulation of Subject and Methods</i>	4
3. Kaubanduskäitiste levik — <i>Distribution of Commercial Enterprises</i>	4
4. Kaubanduskäitiste levik 1912/13. a. — <i>Distribution of Commercial Enterprises in 1912/13</i>	7
5. Kaubanduskäitiste levik 1936/37. a. — <i>Distribution of Commercial Enterprises in 1936/37</i>	7
6. Kaubanduslikud keskused 1936/37. a. — <i>Commercial Centres in 1936/37</i>	7
7. Maalised kaubanduskäitised 1936/37. a. — <i>Rural Commercial Enterprises in 1936/37</i>	8
8. Muudatused kaubanduskäitiste levikus 1912/13.—1936/37. a. — <i>Changes in Distribution of Commercial Enterprises between 1912/13—1936/37</i>	9
9. Kaubanduslike keskuste muudatused — <i>Changes in Distribution of Commercial Centres</i>	9
10. Muudatused maaliste kaubanduskäitiste levikus — <i>Changes in Distribution of Rural Commercial Enterprises</i>	12
11. Kokkuvõte — <i>Summary</i>	13
Kirjandus — <i>Literature</i>	13

1. Kaubanduskäitise mõiste ja andmed.

Definition and Statistics.

normistiku seisukohast, sest vastavalt andmete ulatusele ja iseloomule ei saa siin arvestada kaubanduskäitise käitismajandusteaduslikku mõistet, ja seda eriti maailmasõjaeelsete andmete käsitletu tõttu. Seega on arvestatud ainult I kuni III järgu äritunnistustega mitmesugused jae-, hulgi- ja teenustekaubanduslikud ettevõtted, kuna ainekäsitelust on jäänud välja pangandus-, kindlustus- ja transportettevõtted. Vastav me-

Käesolevas töös on lähtutud kaubanduskäitise piiritlega

maksundusõigusliku

toodiline eristamine äritunnistusjärgude järgi on teisest küljest ka tarvilik seetõttu, et I kuni III äritunnistusjärguga kaubanduskäitised kuuluvad vastavalt maksundusõiguslikule normistikule püsiva asukohaga käitiste liiki, kuna seevastu aga IV ja V äritunnistusjärguga kaubanduskäitised on suhteliselt väikese majandusliku tähtsusega ning enamasti liikuva asukohaga.

Kaubanduskäitiste andmed 1912. ja 1913. a. tegutsenud ettevõtete kohta on koostatud Riigi Keskarhiivi vene maksuameti arhiivi toimikute põhjal, kusjuures üksikuid maakondi on paiguti täiendatud muude abima-

terjalide ja kaudsete andmete põhjal. Nii puuduvad andmed täielikult Narva-taguste valdade, Petserimaa ja Laatre valla kohta Pärnumaal, mis kuulusid mitte-eestiliste maa-alade alla, ja osaliselt Harjumaa ja Järvamaa kohta. Andmed Harjumaa osas on Tallinna kohta veneaegse linna aastaraamatu¹⁾ järgi ja Nõmme, Paldiski ning Keila kohta Richteri aadressraamatu²⁾ järgi. Samuti on tõepärased ja usaldavad andmed ainult Järvamaa kaubanduslike keskuste kohta.

Andmed 1937. a. kohta põhinevad majandusloenduse tulemusil, kusjuures aga neid andmeid võrdluse huvides, mis on käesoleva töö peamine eesmärk, on kohandatud maailmasõjaeelseile andmeile. Nii on ainult arvestatud KA formularidega loendatud ettevõtted³⁾.

2. Probleemid ja meetodid.

Formulation of Subject and Methods

Käesoleva teema kohaselt on ülesandeks anda ülevaade kaubanduskäitiste levikust ja selle muudatusist 1912—1937. a. vahemikul. Vastavalt töö majandusgeograafilise iseloomule ei piisa ainuüksi olevate andmete statistilis-kirjeldavast esitamisest, vaid ruumi- ja ajalevikulise vaatekoha kõrval tuleb pöörata rohkem tähelepanu ka nähtuste põhjuslikele seostele, s. t. tuleb käsitleda ka põhjusi, mis on mõjutanud seda levikpilti ja selle muudatusi möödunud veerandsajandi jooksul.

Kuna käesolev probleem on avardatav mitmes suunas, siis et mitte killustada antud probleemi terviklikkust, piirdun ainult kaubanduskäitiste arvulise leviku juures. Siinjuures olgu ainult mainida peamised võimalused probleemi avardamiseks. Nii näiteks võiks ruumilise ja ajalise leviku kõrval pöörata probleemikäsitleusse käibelise momendi, samuti võiks veel käsitleda kaubanduskäitiste levikut soo- ja liigitunnuste järgi, arvestades ettevõtete erinevaid ülesandeid ja iseloomu.

Analüüsidest seega kaubanduskäitiste regionaalset levikut, võime siin tõmmata teatavaid rööbiseid analoogselt rahvastiku levikule. Nagu teat. maa-ala rahvastiku levikus võime eristada agglomereerinud ja disperset rahvastikku, milline seik sõltub oluliselt toodangu erinevast iseloomust ja laadist, nii ka kaubanduskäitiste levikus võime panna tähele analoogset nähtust, kuna kaubanduslike ettevõtete võrgu kujunemine sõltub esijoones rahvastikust, sest kaubanduse peamine ülesanne on olla vahendajaks tootja ja tarbija vahel. See on ka põhjustanud käesoleva töö metodoloogilises käsitelus kaubanduslike keskuste ja maaliste kaubanduskäitiste eristuse, pealegi kusjuures veel tuleb arvestada mõlema tüübi kaubanduskäitiste erinevusi.

Olevas majanduskorras on kaubandusliku ettevõtte olelu eelduseks küllaldane kasumlikkus, millist momenti tuleb ka edaspidises ainekäsitlemisel pidada silmas, kuna sellega on seletatavad nii mitmedki nähtused ja nende põhjused kaubanduskäitiste piirkonnalises levikus kui ka selle muudatusis. Seega suundub levikutegurite käsitletu siit juba sõltuvusse üksiku kaubanduskäitise asupaigaorientatsiooni küsimusega — seega on siin juba tegemist majandusgeograafilise levikuprobleemi ja käitismajandusteadusliku asupaigaõpetuse puutesfääriga. — Alati ei ole aga asupaiga valikul mõõduandvad otstarbekuse kaalutlused, kuna ratsionaalsete asupaigategurite kõrval mängivad suurt osa veel mitmeladised traditsionaalsed ja irratsionaalsed tegurid, nagu tavad, kombid jms. Seega meie probleemi kohaselt tuleb vaadelda neid põhjusi nii üksikute kaubanduslike ettevõtete kui ka kaubanduskäitiste rühmituste, s. o. kaubanduslike keskuste piirkonnalises paiknemises, teiste sõnadega — tuleb konstateerida elamisruumi eeldusi ja sellega seoses kaubanduskäitiste levikut.

3. Kaubanduskäitiste levik.

Distribution of Commercial Enterprises.

Kaubanduskäitiste levikut Eestis 1912—13. ja 1936—1937. aastail iseloomustab üldiselt kaheksagune levikuvorm — üheltpoolt koondumine keskketesse asulatesse, moodustades nn. kaubanduslikke keskusi, ja teisalt maaliste kaubanduskäitiste olelu.

¹⁾ Городское Хозяйство Ревеля 1905—1915. Издание Ревельской Городской Управы, Ревель 1916.

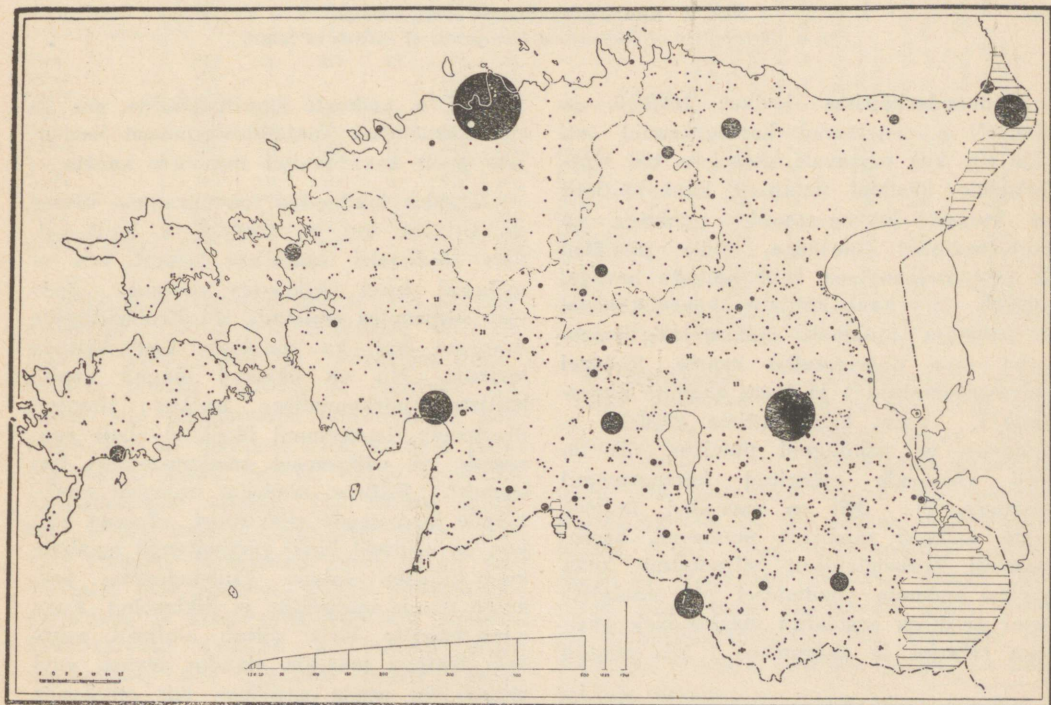
²⁾ Richter, Adolf: Baltische Verkehrs- und Adressbücher, Band III, Estland, Riga 1913.

³⁾ Kaubandus ja Transport, 1937. a. Majandusloenduse andmed, vihik III, Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinn 1939.

Kaubanduslike keskuse mõiste täpsamaks piiritleuks puuduvad küllaldased andmed ja seepärast ei püüa ma täpsalt seda mõistet defineerida, vaid võtan aluseks matemaatilise kalkultatsiooni, mille järgi käesolevas töös kaub.-keskuseks Eestis on arvestatud tsentraalne asula, kus asetseb vähemalt 5 kaubanduskäitist. Probleemikäsiteluse järgnevalt on kaub.-keskused omakorda liigitatud linnadeks, aleviteks (vastavalt nagu see kehtis kuni 1. I 38) ja alevikeks. Mis puutub üldiselt kaub.-keskuse tekkeloosse, siis pikemalt ma siin ei peatu, kuna see on pidestatud üldse asulate tekkepõhjuslike sätetega. Üldiselt aga võib öelda, et kaub.-keskuse olelu tingimuseks ei ole ainuüksi määrav küllaldane rahvaarv ja selle kutseline koostis, vaid oluline on antud tsentraalse asula tagamaa majanduslik arenguaste ja rahvaarv.

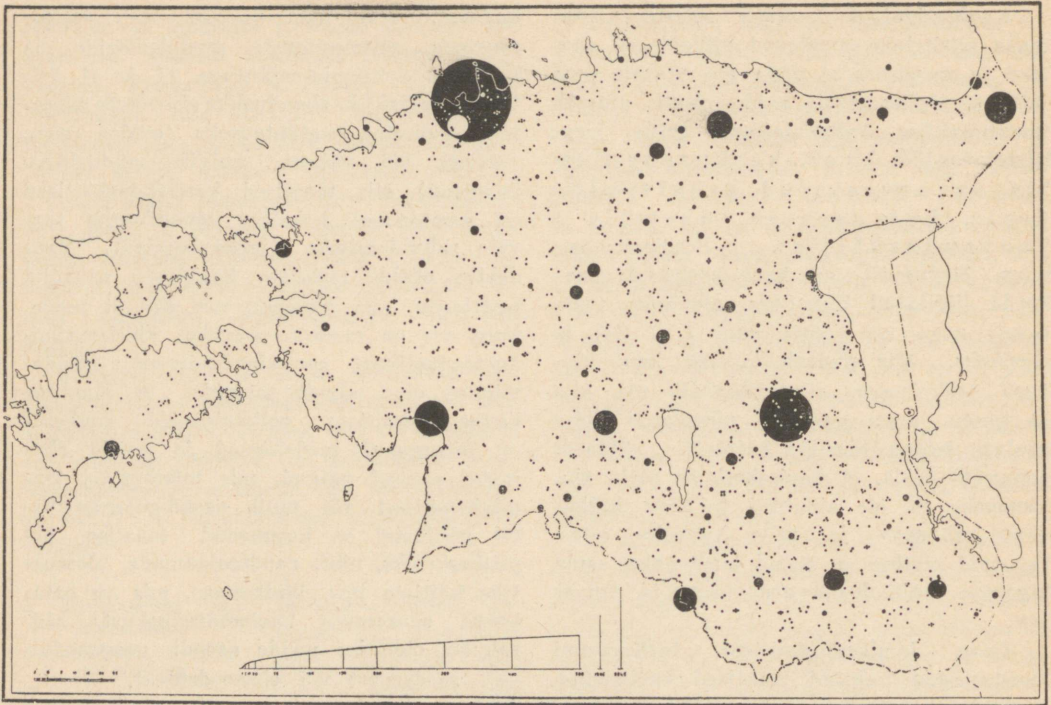
Teise kaubanduskäitiste levikuvormi moodustavad hajusad maalised kaubandus-

käitised. Kui kaub.-keskusi võib iseloomustada mitmesuguste spetsiaalärde ja kõrgema äritunnistusjärguga (I ja II äritunnistusjärg) kaubanduslike ettevõtete suhteliselt suurema osatähtsusega (evides seega rohkem või vähem hulgi-kaubanduslikku iseloomu), siis maalised kaubanduskäitised on esmajoones kohaliku elanikkonna tarvete rahuldamiseks (jaekaubandus). Vaadeldes eraldi maaliste kaupluste asukohta probleemi, siis pikemalt ma siin ei peatu, kuna see on omaette peatükk käitismajandusteaduslikust asupaigaõpetusest. Mõdamattes olgu ainult mainida, et maaliste kaubanduskäitiste eelistatumaid asukohti on niisugused teedeäärsed ja nende ristmetel asuvad paigad, mis mõningatel traditsioonilistel või muil asendigeograafilistel põhjustel on kujunenud maalise elu pisikeskusiks, näit. raudteejaamade, tööstuslike käitiste jms. lähikonnas, mis on omakorda suuremate kaubanduskeskuste alg-akaks, olenedes nende asendi geograafilisest soodsusest või ebasoodsusest.

Joon 1. Kaubanduskäitiste levik 1912/13. a.

Fig. 1. Distribution of Commercial Enterprises in Estonia in 1912/13.

Joon. 2. Kaubanduskäitiste levik 1936/37

Fig. 2. Distribution of Commercial Enterprises in Estonia in 1936/37

Kaubanduskäitiste levikut 1912/13. ja 1936/37. a. selgitavad kartogrammide (vt. 1 ja 2), kus vastavalt käesoleva töö ainekäsitelule üksikud maalised kaub.-käitised on kantud kartogrammide punktiga ja kaub.-keskused sõõridega, mille pindalad on proportsionaalsed kaub.-käitiste arvuga. 1912/13. a. kaub.-käitiste kaardistamisel on asupaiga täpsamaks määrateluks kasutatud vene üheverstalisi kaarte, Richteri adressraamatuid¹⁾ ja Eesti asumite nimestikku²⁾. Kuna kaub.-käitiste 1912/13. a. andmetes on mõningaid puudusi, siis on need vastavalt märgitud kartogrammil (kartogr. 1). Nii on maa-alad, millele kohta andmed täielikult puuduvad, kartogrammil horisontaalselt viirustatud, kuna osalisel andmete puudumisel või puudulikkusel need on eraldatud maakondade piiridega (Harju- ja Järvamaa). Mis puutub

1936/37. a. andmete kaardistamisse, siis on siin kasutatud majandusloendusel loendajate poolt kaardistatud rajoonide kaarte.

Jälgides ülaltoodud kartogramme näeme nii 1912/13 kui ka 1936/37. a. kaub.-käitiste võrdlemisi ebaühtlast levikut, mis on mõlemal juhul üldjoontes sarnane. Seda võib üldjoontes omistada nii kaubanduslike keskuste kui ka maaliste kaub.-käitiste levikule. Nii on üksikud lüngad kaub.-käitiste piirkonnalise levikus tingitud ühelt poolt elamisruumi üksikute alade suuremast või väiksemast anoi kumeensusest iseloomust. Selliste aladena esinevad soode, rabade ja metsade piirkonnad. Teisest küljest on selliseid lünki põhjustanud maaliste kaub.-käitiste suhtes kaubanduslike keskuste otsene mõjusfäär ja liiklusolud. Kuna kaub.-käitiste levik sõltub oluliselt mitte üksi teatava maa-ala elanike arvust, vaid ühtlasi ka nende ostujõust, mis omakorda on sõltuv selle maa-ala majanduslikust arengust ja elanikkonna kutselisest koosti-

¹⁾ Richter, Adolf: Baltische Verkehrs- und Adressbücher, Band I, III, Riga 1909—1913.

²⁾ Eesti asumite nimestik, Posti Peavalitsuse väljaanne, Tallinn 1923.

sest, siis võib kaub.-kätiste leviku piirkonnalist tihedust või hõredust pidada teatava maa ala majandusliku arengu näitajaks. Nagu teada, on kaub.-kätiste levik teataval maa-alal seda tihedam, mida rohkem on sealne elanikkond siirdunud endavarustuselt toogimajandusele.

4. Kaubanduskätiste levik 1912/13. a. Järgnev tabel annab ülevaate kaubanduskätiste levikust 1912/13. a. maakondade järgi ning kaubanduslike keskuste ja maaliste kaubanduskätiste suhtelisest vahekorrast.

1. Maakonnad Provinces	Kaubanduslikud keskused Commercial Centres		Maalised kaub.-kätised Rural Enterprises		Üldse Total	
	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	% üldarvust % of Total	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	% üldarvust % of Total	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	%
Viru	787	78	227	22	1 014	103
Järva	214				214	100
Harju	2 029				2 029	100
Lääne	147	50	147	50	294	100
Saare	125	60	101	40	226	100
Pärnu	658	78	186	22	844	100
Viljandi	316	67	157	33	473	100
Tartu	1 360	78	358	22	1 718	100
Valga	405	83	84	17	489	100
Võru	230	61	222	49	452	100
Kokku—Total	6 271 ¹⁾	—	1 482 ¹⁾	—	7 753 ¹⁾	100

1912/13. a. tegutses Eestis 7753 kaubanduskätist, millest oli keskustes 6271 ja maalisi 1482 (tabel 1). Vaadeldes kaub.-kätiste levikut 1912/13. a. (kartogr. 1), näeme siin piirkonnalisi erinevusi nii keskustes kui ka maaliste kaub.-kätiste paiknemises ja arvus, mis on sõltuv erinevaist majanduslikest oludest. Nii näeme suuremat levikutihedust Kõrg-Eesti piires. Olevate andmete ümklikkuse tõttu ei ole aga võimalik neid erinevusi küllalt ülevaatlikult kirjeldada ja kuna need nähtused esinevad kaub.-kätiste 1936/37. a. levikus palju ilmekamalt, siis peatume nende juures

pikemalt kaub.-kätiste 1936/37. a. leviku käsitlemisel.

5. Kaubanduskätiste levik 1936/37. a.

Distribution of Commercial Enterprises in 1936/37.

Kaub.-kätiste levikut 1936/37. a. iseloomustab üldiselt nende tugev koondumine tsentraalsetesse

asulatesse. 1937. a. majandusloenduse andmeil teotses 1936/37. a. Eestis kokku 10 074 jae- ja hulgi-kaub.-kätist (I—III järgu äritunnistusega ettevõtted). Sellest arvust asetses kaub.-keskustes 8177 ettevõtet ehk 81% ja maal 1897 ettevõtet ehk 19%. Kaub.-kätiste üldisest arvust, kaubanduslike keskuste ja maaliste kaub.-kätiste suhtelisest jagunemisest maakondade järgi 1936/37. a. annab ülevaate järgnev tabel.

2. Maakonnad Provinces	Kaubanduslikud keskused Commercial Centres		Maalised kaub.-kätised Rural Enterprises		Üldse Total	
	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	% üldarvust % of Total	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	% üldarvust % of Total	Kaub. kätiste arv Number of Enterprises	%
Viru	1 048	80	256	20	1 304	100
Järva	333	74	117	26	450	100
Harju	3 083	89	238	11	3 321	100
Lääne	220	56	167	44	387	100
Saare	134	58	96	42	230	100
Pärnu	677	72	190	28	867	100
Viljandi	395	72	148	28	543	100
Tartu	1 491	82	331	18	1 822	100
Valga	316	79	83	21	399	100
Võru	286	57	213	43	499	100
Petseri	194	77	58	23	252	100
Kokku—Total	8 177	81	1 897	19	10 074	100

6. Kaubanduslikud keskused 1936/37. a.

Commercial Centres in 1936/37.

Kaubandusliku keskmõiste ühtib peajoonetes üldise tsentraalse asula mõistega,

nagu juba mainisime eelpool, sest kaubanduslik tegevus on üks keskmõiste asula funktsioone. Kuna seega kaub.-keskmõiste kujunemises ja arenemises kehtivad samad põhjused, nagu üldise tsentraalse asula olulisus ja kujunemisprotsessis, siis pikemalt me siinkohal ei peatu, sest see tohiks olla juba üldiselt tuttav.

1936/37. a. oli Eestis üldse 139 kaubanduslikku keskmõiste, neist linnu 19, aleveid 16

¹⁾ Tegelikult on need arvud suuremad küllaldaste andmete puudumise tõttu. Vrd. toodud tabelit kaart 1-ga.

ja alevikke 104. Vaadeldes nende paiknemist üksikute maakondade järgi, nagu seda esitab järgnev tabel, näeme siin kaub.-keskuste levingus erinevat tihedust.

Kaubanduslike keskuste arv maakondades 1936/37. a.

Commercial Centres, by Provinces, in 1936/37.

Maakonnad 3. Provinces	Linnad Towns	Alevid Boroughs	Alevikud Townlets	Üldse Total
Viru	2	3	22	27
Järva	3	—	9	12
Harju	3	1	13	17
Lääne	1	1	7	9
Saare	1	—	4	5
Pärnu	1	3	7	1
Viljandi	2	2	5	9
Tartu	2	4	19	25
Valga	2	—	4	6
Võru	1	2	10	13
Petseri	1	—	4	5
Kokku - Total	19	16	104	139

Võrreldes esitatud tabelit kartogr. 2-ga, võime konstateerida, et kaub.-keskuste võrk on Kõrg-Eestis kui tihedamalt asustatud ja domineeriva turutoodanguga alas tihedam, kuna halvemate looduslike eeldustega ja peamiselt endavarustusel põhineva tootangusüsteemiga Madal-Eestis — hõredam. Seda väidet kinnitab ka keskuslike ja maaliste kaub.-kääitiste suhtelise osatähtsuse vaatlemine üksikute maakondade järgi (tab. 2). Nii on maakonniss madalama keskuslike kaub.-kääitiste osatähtsusega Läänemaa (56% kääitiste üldarvust) ja Saaremaa (58%), kuna suurema keskuslike kaub.-kääitiste osatähtsusega on Kõrg-Eesti maakonnad, arvatud välja Võrumaa, mille suhteliselt väike kaub.-keskuste osatähtsus on seletatav Võrumaa kesksete asulate võrgu iseloomuga, kuna soodsamate liiklusolude puudumise tõttu pole siin liiklusprintsiiibil põhinevate kesksete asulate võrk küllalt kiiresti jõudnud kujuneda, sest nagu teada, on liiklusprintsiiibil kujunenud kesksete asulate võrk üldiselt tihedam kui varustusprintsiiibil põhinenud asulatel.

Selles üldises põhimõttes, et Kõrg-Eestis kaubanduslikud keskused võrreldes maaliste kaub.-kääitistega on suurema osatähtsusega, on teiseks erandiks Harjumaa, kus keskuste osatähtsus on üldisest kaub.-kääitiste arvust 89%. See on tingitud Tallinna kaub.-kääitiste suurest arvust, kuna Tallinna kaubanduslik mõju ulatub oluliselt kogu

Eestile, sest tähtsaima sadamalinnana varustab ta kogu Eestit. Samuti toimub suurem osa ekspordist Tallinna kaudu.

Teise suurema kaubandusliku keskuse Eestis moodustab Tartu. Seega kujuneks kaub.-keskuste võrk Eestis nende kahe suurema keskuse ümber, kusjuures kõrvalsüsteemidena esineksid veel Pärnu, Narva ja Kuressaare¹).

7. Maalised kaubanduskääitised 1936/37. a.

Rural Commercial Enterprises in 1936/37.

Maalised kaub.-kääitised on esmajoones nende lähema ümbruskonna elanikkonna igapäevaste tarvete rahuldamiseks, kuna ei taheta sooritada pilkki teekondi oma tarvete rahuldamiseks. Seega on maalise kaub.-kääitise iseloomulikumaks ja domineerivaks äritüübiks jae-kaubanduslik toiduvahendite- või segakauplus. Seetõttu nende tavalisemaiks asupaiguks on kohad soodsamate juurdepääsuvõimalustega, nagu teedeäärsed ja -ristmed. Tihti koondub niisugustesse kohtadesse mitu kaub.-kääitist, moodustades nii algraku kaubandusliku keskuse kujunemiseks (vt. kartogr. 1 ja 2).

Jälgides maaliste kaub.-kääitiste levikut 1936/37. a., võime siin panna tähele samasugust nähtust kui kaub.-keskustegi levikus, nimelt maaliste kaub.-kääitiste levikutihedus ja osatähtsus üldises kaub.-kääitiste arvus maakondade järgi ei ole ühtlane. — Kui 10 074 kaub.-kääitise arvust on maalisi 1897 ehk 19% kaub.-kääitiste üldarvust Eestis, siis üksikute maakondade järgi on see suhe erinev. Kuna see nähtus on vastupidine keskuslike kaub.-kääitiste osatähtsusele kääitiste üldarvus, siis siinkohal me seda enam ei tarvitse korrata. Teisest küljest aga võime maaliste kaub.-kääitiste piirkonnalises paiknemises märgata üksikuid tihedama ja hõredama levikuga alasid nii Kõrg- kui ka Madal-Eestis, nagu seda võib ka konstateerida rahvastiku levikus.

Nii näeme suhteliselt tihedat maaliste kaub.-kääitiste levikut rannikualadel. Seega avaldab siin oma mõju ka rahvastiku kutseline koostis ja tulundussüsteem (väiketa-

¹) Lähemad andmed kaub.-keskuste kääitiste arvu kohta on esitatud tab. 5.

lundid ja kalastuse suur osatähtsus). Hõredama levikutiheduse aladena esinevad aga suuremate kaub.-keskuste vahetud ümbrused (keskuste otsene mõjusfäär) ja mitmesugused alad, mis oma halbade eelduste

Kaub.-kätiste arvuilisist muudatusist maakondade järgi annab ülevaate tab. 4. Esitatud tabelis on 1936/37. a. andmed kohandatud võrdluse eesmärgil 1912/13. a. andmetele.

Kaubanduskätiste arv ja suhtelised muudatused maakondade järgi.

Number of Commercial Enterprises, and Changes Therein, by Districts.

4. Maakonnad Provinces	Kaub.-keskused Commercial Centres			Maalised kaub.-kätis. Rural Enterprises			Üldse — Total		
	1912/13	1936/37	Suhtelised muudatused (1912/13 = 100) Percentages	1912/13	1936/37	Suhtelised muudatused (1912/13 = 100) Percentages	1912/13	1936/37	Suhtelised muudatused (1912/13 = 100) Percentages
Viru ¹⁾	787	1048	134	227	233	102	1014	1281	126
Lääne	147	220	149	147	167	113	294	387	131
Saare	125	134	107	101	96	95	226	230	101
Pärnu ²⁾	658	677	102	186	188	101	844	865	102
Viljandi	316	395	125	157	148	94	473	543	114
Tartu	1360	1491	109	358	331	92	1718	1822	106
Valga	405	316	78	84	83	98	489	399	80
Võru	230	286	124	222	213	95	452	499	110
Kokku — Total . .	4028	4567	113	1482	1459	98	5510	6026	109
Järva ³⁾	214	333	156	—	—	—	—	—	—
Harju ⁴⁾	2029	2958	145	—	—	—	—	—	—
Kokku — Total . .	6271	7858	125						

tõttu ei võimalda kaub.-kätiste asutamist — anoiikumeense iseloomuga soode, rabade ja metsade piirkonnad, nagu juba eelpool on mainitud.

8. Muudatused kaubanduskätiste levikut 1912/13. — 1936/37. a.

Changes in Distribution of Commercial Enterprises between 1912/13 — 1936/37.

suhtes avalduvad kas äritegevuse lõpetamises, uue kätise asutamises või oleva kaub.-kätise asupaiga muutumises. Kuna puuduvad viimase nähtuse selgitamiseks küllaldased andmed, siis probleemi kohaselt piirdume ainult kahe esimese nähtuse käsiteluga, milliste kokkuvõtte saame kaub.-kätiste arvulise muutumise antud ajavahemikus. Seega kerkib siin kvantitatiivne seisukoht, kuna kvalitatiivsete muudatuste eristamiseks ei ole olemas andmed küllalt põhjalikud.

Võrreldes kaub.-kätiste levikut 1912/13. ja 1936/37. a. võime siin panna tähele teatavaid muudatusi, mis üksiku kaub.-kätise

Nagu nähtub tabelist (tab. 4) on kaub.-kätiste arv üldiselt suurenenud 516 kätise võrra, s. o. 9%, kuna aga maakondade järgi on märgata suuremaid või väiksemaid kõikumisi. Märkimisväärse nähtuse võib panna tähele, et kaub.-kätiste arv üldkokkuvõttes on suurenenud kaub.-keskuste kätiste arvel (suurenemine 539 ettevõtte võrra ehk 13%), kuna maaliste kaub.-kätiste arv on koguni vähenenud 23 võrra, s. o. 2%. Seega võib siin märgata analoogilist nähtust maalise elanikkonna rahvastustumisele, nagu seda on konstateerinud E. Kant¹⁾.

9. Kaubanduslike keskuste muudatused.

Changes in Distribution of Commercial Centres.

Kaubanduslike keskuste muudatused võivad avalduda kahes suunas: 1) oleva kaubandusliku keskuse kätiste arvulises suurenemises või vähenemises või 2) uute kaub.-keskuste tekkimises või olevate hääbumises. Viimane nähtus esineb eriti väiksemate kaub.-keskuste, s. o. alevike ja teiste pisikeskuste juures. See

¹⁾ Arvestamata Kose, Narva ja Skarjatina valla kaub. kätised.

²⁾ Arvestamata Laatre valla kaub. kätised.

³⁾ Arvestatud ainult Järvamaa kaub. keskused.

⁴⁾ Arvestatud ainult Tallinn Nõmme, Paldiski ja Keila.

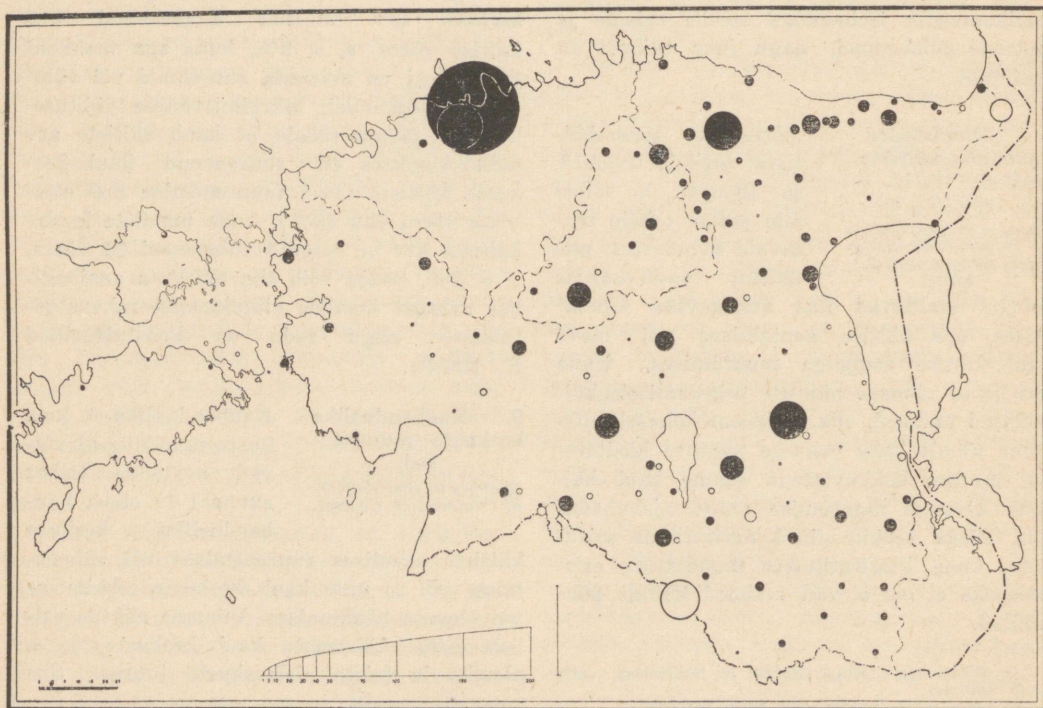
¹⁾ Kant, Edg.: Bevölkerung und Lebensraum Estlands, Tartu 1935, lk. 82.

nähtus on seoses üldise keskuste kujunemisprotsessiga, kusjuures siin säärased piskeskused on eriti tundelikud. Kaubanduslike keskuste käitiste arvulisist muudatusist maakondade järgi annab ülevaate tab. 4, mis on koostatud tabelite 1 ja 2 põhjal, kusjuures viimases tabelis Harjumaa kaubekeskusist on arvestatud ainult Tallinn, Nõmme, Keila ja Paldiski, et seega muuta andmeid võrreldavaiks. Vaadeldes seega kaubekeskuste käitiste arvu muudatusi 1912/13. a. ja 1936/37. a. ajavahemikul näeme, et kaubekäitiste arv on suhteliselt just alevikes tugevalt kasvanud — 78%, kuna suuremates keskustes, s. o. linnades ja alevites, kaubekäitiste arvu suhteline tõus on ainult 21% (vrd. tab. 5), mis on üleriiklikust keskuste kaubekäitiste suhtelisest kasvamisest isegi väiksem²⁾.

Võrreldes keskuste kaubekäitiste arvulisi muudatusi maakondade järgi, märkame siin suhteliselt suuri erinevusi, mis on tingitud mitmesugustest teguritest. Nii näe-

²⁾ Üleriiklikuks keskmiseks on keskuste kaubekäitiste arvu kasvamisest võetud siin 25% — vt. tab. 4.

me, et üleriiklikust keskmisest suhteliselt kiiremini on tõusnud Viru-, Järva-, Harju- ja Läänemaa keskuste kaubanduskäitiste arv (tab. 4). Kui võrdleme kõikide keskuste kaubekäitiste arvu suhtelisi muudatusi alevike muudatusiga, siis näeme siin palju teravamalt pilti. Nii on Viru-, Järva- ja Läänemaa keskuste kaubekäitiste suhteliselt kiire kasvamine seletatav alevike kaubekäitiste arvu suhteliselt tugevama tõusuga, mis on tingitud just mitmete uute kaubanduslike keskuste tekkega mainitud maakonnas. Nii on tekkinud Virumaal, esmajoones sõltuvalt põlevkivitööstuste asutamisest ja kiire arenemisega terve rida uusi kaubanduslikke keskusi. Samuti on ka Läänemaa kaubekeskuste arvu suurenemine seoses uute keskuste arenemist soodustavate tegurite esilekerkimisega, millest olulise tähtsusega on Rapla-Virtsu raudtee ehitamine, mis kiirendas Läänemaa ebanormaalselt mahajäänud keskuste arenemist. Analoogiline nähtus on ka Võrumaa suhtes Tartu-Petseri raudtee rajamisega, mistõttu on tekkinud mitmed uued piskeskused, nagu

Joon. 3. Kaubanduslike keskuste muudatused 1912/13—1936/37.

Fig. 3. Changes in Distribution of Commercial Centres between 1912/13—1936/37.

Veriora ja Põlva. Teatavas mõttes erandliks võib lugeda Harjumaa kaub.-keskuste kasvamist, kuna see on toimunud Tallinna arvel.

Seega üldjoontes võib mainida kaubanduslike keskuste suurenemise põhjustena liiklusolude paranemist, kuna keskused on muutunud seega kättesaadavamaiks maalisele rahvastikule. Samuti olulise põhjusena on elatusstandardi tõus, mille tõttu tarbimine on muutunud vahelduvaks ning mis eeldab juba tavaliste maaliste kaubanduskäitiste asemel mitmesuguseid spetsiaaläriseid. Viimaste olelu on aga mõeldav küllaldaselt suure käibe eeldusel, mille tõttu on need just koondunud kesksesse asulasse, milline asjaolu tagab neile juba suuremad minemivõimalused. Samuti küllaldaselt olulise põhjusena on mõjunud kaasa põllumajanduse ratsionaliseerimine ja mehhaniseerimine. Nii on mitmeladsete põllutööriistade rakenduse tõttu osutunud välditamatuks vastavate spetsiaalärise olemasolu, sest mitmesuguste masinaosade parandamine ja asendamine uutega nõuab juba vastavate spetsiaalärise olemasolu, kuna tavaline külasepp ei suuda enam rahuldada selliseid nõudeid.

Võrreldes üksikult suuremate kaub.-keskuste (linnade ja alevite) muudatusi, võime siin üldjoontes eristada kolme astet:

1) Keskused, millele kaub.-käitiste arvu suhteline iive on olnud suurem üldisest keskmisest (Tallinn, Nõmme, Põltsamaa, Rakvere, Tõrva, Türi, Antsla, Elva jt.).

2) Keskused, millele iive on olnud väiksem (Haapsalu, Kuressaare, Narva-Jõesuu jt.) ja

3) keskused, millele kaub.-käitiste arv on vähenenud (Narva, Kallaste, Mõisaküla, Valga jt.).

Kõrvutades tabel 5 esitatud kartogram-miga (kartogr. 3 — täissõõrid — kaub.-käitiste arvu suurenemine; tühjad sõõrid — kaub.-käitiste arvu vähenemine) võime siin konstateerida üldjoontes samu põhimõtteid, mida E. Kant on esitanud Eesti linnade ja alevite elanike arvu suhteliste muudatuste käsitusel¹⁾:

Kaubanduskäitiste arv kaub.-keskustes ja suhtelised muudatused.

Changes in Number of Commercial Enterprises in Trading Centres.

5.	Kaubanduskäitiste arv Number of Enterprises		Suhtelised muudatused kaub. käitiste arvus (1912/13 = 100) Percentages
	1912/13	1936/37	
Linnad — Towns			
Tallinn	1 966	2 718	138
Haapsalu	107	128	120
Kuressaare	109	110	101
Narva	452	383	85
Nõmme	22	197	896
Otepää	45	35	78
Paide	75	66	88
Paldiski	23	20	87
Pärnu	501	501	100
Põltsamaa	39	64	164
Rakvere	164	291	177
Tapa	61	91	149
Tartu	1 089	1 140	101
Tõrva	27	58	215
Türi	25	75	300
Valga	353	217	61
Viljandi	198	239	121
Võru	151	154	102
Kokku — Total	5 407	6 487	120
Petseri	145	
Alevid — Boroughs			
Antsla	32	40	125
Elva	13	66	508
Jõgeva	28	48	171
Jõhvi	41	65	159
Kallaste	16	12	75
Keila	18	23	128
Kilingi-Nõmme	29	36	124
Kunda	5	11	220
Kärkla	6	11	185
Mustla	18	23	128
Mustvee	28	46	164
Mõisaküla	27	18	67
Narva-Jõesuu	68	84	124
Sindi	14	13	93
Suure-Jaani	26	24	92
Võõpsu	23	10	43
Kokku — Total	392	530	136
Alevikud — Townlets			
Viru	57	214	375
Järva	53	101	191
Lääne	34	81	238
Saare	16	24	150
Pärnu	87	109	125
Viljandi	35	45	129
Tartu	141	144	102
Valga	25	41	164
Võru	24	82	342
Kokku — Total	472	841	178
Harju	125	—
Petseri	49	—
	472	1 015	—

1) Suhteliselt kiiremini on kasvanud niisugused kaubandusliikud keskused, mis asuvad Kõrg-Eestis ja millede tagamaa kas täielikult või vähemalt kaaluvalt kuulub pealveepiirkonda (erandlikult

¹⁾ Kant, Edg.: op. cit., lk. 17.

kuulub siia Tallinn koos Nõmmega, mis asuvad erioludes);

2) suhteliselt aeglasemalt on kasvanud Madal-Eestisse kuuluvad kaub.-keskused ja

3) vähenenud on kaub.-kätiste arv niisugustes keskustes, mis asetsevad riigi ida- või lõunapiiril või selle läheduses.¹⁾

10. Muudatused maaliste kaubanduskäitiste levikus.

Changes in Distribution of Rural Commercial Enterprises.

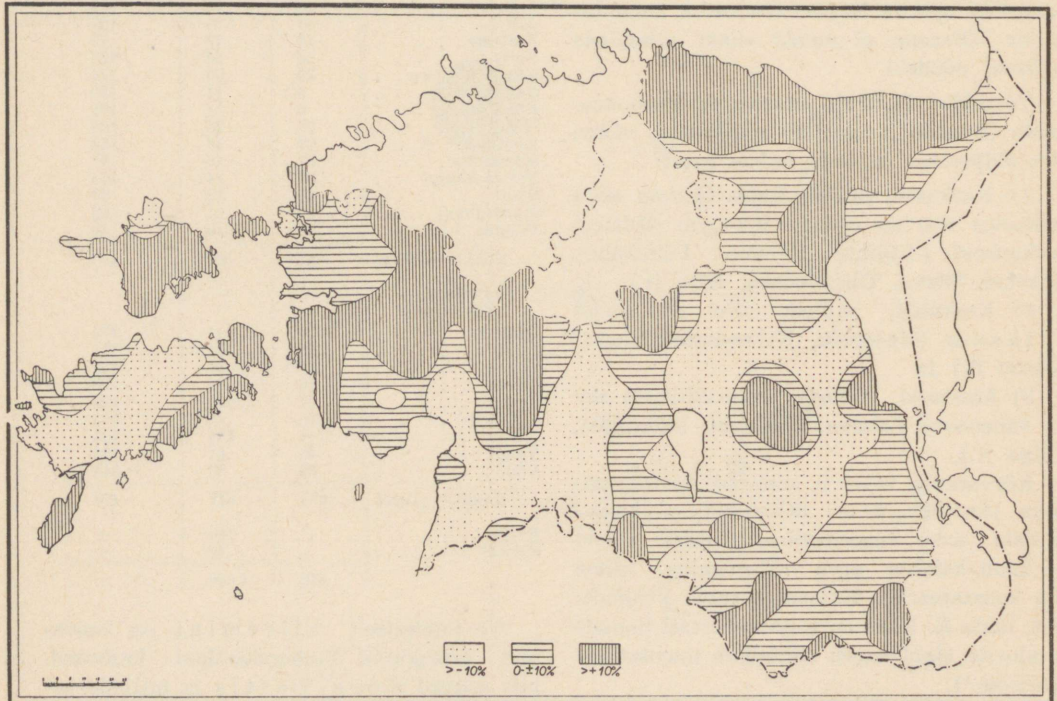
Maaliste kaub.-kätiste arvulisist muudatusist maakondade järgi annab ülevaate tabel nr. 4.

Üleriiklikus ulatuses on maaliste kaub.-kätiste arv langenud 23 ettevõtte võrra ehk 2%. Vaadeldes aga maaliste kaub.-kätiste arvu muudatusi üksikute maakondade järgi, näeme siin suhteliselt erinevusi. Nii on maaliste kaub.-kätiste

¹⁾ Erandiks on siin Narva-Jõesuu, mille kaub.-kätiste arv on tõusnud. Siin peame aga arvestama asjaolu, et majandusloendus toimus suvel, mistõttu N.-Jõesuu kaub.-kätiste arvu suurenemine on tingitud mitmete uute kaupluste asutamisest suvitushooajaks (1937. a. on asutatud N.-Jõesuus 14 uut kaub.-kätist).

tiste arv nii iseliselt kui ka suhteliselt tõusnud kõige rohkem Läänemaal, millele järgnevad Viru- ja Pärnumaa, kuna aga ülejäänud teisis maakonnis, s. o. Tartu-, Viljandi-, Võru-, Saare- ja Valgemaal on maaliste kaub.-kätiste arv langenud. Seega võib üldiselt väita, et maaliste kaub.-kätiste arv on tõusnud Madal-Eesti ja vähenenud Kõrg-Eesti maakonnis. Erandjuhuna esineb siin Saaremaa, kui tüübilise Madal-Eesti maakonna maaliste kaub.-kätiste arvu vähenemine, mis aga näib olevat tingitud liikluse paranemisest (autobuseliinid) ja abikeskuste kujunemisest perifeerias (Kihelkonna, Leisi, Mustjala ja Orisaare alevik), mille tõttu on võimaldunud minemi ja tarbimise nii ajaline kui ka ruumiline lähene-

mine. Maaliste kaubanduskäitiste suhtelisi piirkonnalisi muudatusi iseloomustab kartogr. 4. Menetelles keskendatud areaalväärtuste interpolatsiooni abil on koostatud 3 vahemikku, s. o. 1) maaliste kaub.-kätiste arvu protsendiline suurenemine üle 10%-di, 2) —

Joon. 4. Maaliste kaubanduskäitiste leviku suhteline muutumine 1912/13—1936/37. a.
Fig. 4. Relative Changes in Distribution of Rural Commercial Enterprises between 1912/13—1936/37.

vähenedes üle 10% ja 3) 0% ± 10%, s. o. püsilad.

Peatudes lähemalt maaliste kaub.-käitiste muudatuste piirkonnalisel käsitelul, võime siin üldiselt märgata samasuguseid muudatusi, nagu me juba läbilõikeliselt nentisime maakondlikul käsitelul. Teise iseloomustava nähtusena esineb suuremate kaub.-keskuste vahetu ümbruse maaliste kaub.-käitiste arvu kahanemine, mis tõendab keskuste otsese mõju piirkonna olemasolu suurenemist.

11. Kokkuvõte. Vaadelnud üldiselt *Summary.* kaubanduskäitiste levikut 1912/13. a. ja 1936/37. a. ning põhjusi, millest on tingitud kaubanduskäitiste piirkonnaliselt ebahühtlane levik, võime siinkohal kokkuvõttes üldjoontes mainida järgmist: kaub.-käitiste levikus võime eristada olulist vahet Kõrg- ja Madal-Eesti vahel. Kõrg-Eestis kui soodsamate looduslike

eeldusiga ja tihedaminiasustatud alal on kaub.-käitiste levikutihedus ja seejuures ka kaubanduslike keskuste osatähtsussuurem kui Madal-Eestis.

Jälgides kaub.-käitiste arvulist liikumist vahemikus a. 1912/13—1936/37 näeme, et kaub.-käitiste arvuline suurenemine on toimunud keskuste arvel, kuna maaliste kaub.-käitiste arv on üldiselt koguni langenud. Kaub.-keskuste käitiste arvu suurenemisel on suhteliselt tugevalt kasvanud pisikeskused liiklusgeograafilisel põhjusil, mille tõttu on tekkinud terve rida uusi kaubanduslikke keskusi. Suhteliselt rohkem on maaliste kaub.-käitiste arv kahanenud Kõrg-Eestis, kuna Madal-Eestis on see koguni tõusnud. — Seega võib kokkuvõttes tõmmata teatavaid rööbiseid rahvastiku ja kaub.-käitiste leviku ning selle muudatuste vahel, nagu seda mainisime juba eelpool.

KIRJANDUS. — LITERATURE.

- Cleef, E.: Trade Centers and Trade Routes. New-York 1937.
- Eesti asumite nimestik. Posti Peavalitsuse väljaanne. Tallinn 1923.
- Городское Хозяйство Ревеля 1905—1915. Изд. Ревельск. Городской Управы, Ревель 1916.
- Herlan, F.: Der Standort des Kleinhandels. Köln 1926.
- Kant Edg.: Bevölkerung und Lebensraum Estlands. Tartu 1935.
- Kaubandus ja transport: 1937. a. majandusloenduse andmed, vihk III. Riigi Statistika Keskbüroo. Tallinn 1939.
- Krepp, E.: Kaubandusettevõtete leving Eestis. Konjunktuur nr. 4, 1939.
- Richter, A.: Baltische Verkehrs- und Adressbücher, Band I/III. Riga 1909—1913.
-

S u m m a r y.

THE DISTRIBUTION OF COMMERCIAL ENTERPRISES IN ESTONIA.

The distribution of commercial enterprises in a given area depends primarily upon its population — the main task of commerce being to mediate between a consumer and a producer. Just as we can differentiate, with regard to distribution, between concentrated and dispersed areas of population, the density depending to a great extent upon the nature of the prevailing production, so, similarly, we can distinguish between two types of distribution of commercial undertakings. On one hand, there is the concentration of such undertakings into towns, boroughs etc. which thus form so called commercial centres (in the present work a centre containing not less than 5 enterprises is regarded as a commercial centre), and, on the other hand, the existence of rural commercial undertakings situated widely apart.

Whereas a commercial centre may be characterised by the existence in it of various specialising shops, having thus a tendency towards wholesale trade, the rural enterprises have only to meet the demands of local inhabitants (the dominating type of a rural enterprise is a retail shop trading in provisions and other necessities). Rural commercial undertakings are situated usually at waysides or at the cross-roads which for traditional or geographical reason have become centres of rural life, such as railway stations, industrial enterprises, churches etc. These small centres may be looked upon as primary cells of the larger centres, their relation to the former being determined by the advantages or disadvantages of their geographical position.

The distribution of commercial undertakings for the years 1912/13 and 1936/37 is illustrated by figures 1 and 2, and by tables 1 and 2.

The small dots on the map indicate the separate commercial enterprises, whereas commercial centres are marked by black circles, the size of each circle being proportionate to the number of enterprises in it. Data for the years 1912/13 is incomplete; this is also indicated on the map (fig. 1). Areas for which no data is available are horizontally shaded, while areas for which data are incomplete are delineated by provincial boundaries (in the provinces of Harjumaa and Läänemaa).

The maps presented reveal a more or less uneven distribution of commercial enterprises; this applies both to the commercial centres as well as to rural enterprises. Thus in Upper-Estonia with its denser population and dominating market production commercial enterprises are far more numerous than in Lower-Estonia where natural conditions are less favourable and where the inhabitants produce mainly for their own needs. The existence in Upper-Estonia of a closer connection with the market is indicated also by the fact that here the number of commercial centres, as compared with that of the rural undertakings, is higher than the corresponding figure in Lower-Estonia. Since the number and the distribution of commercial enterprises depends not only on the number of people inhabiting a given area, but also on their purchasing power — which in turn depends on the economic development of that area and the various occupations of its inhabitants — we may regard the density or sparsity of the distribution of

commercial enterprises as an index of the economic development of the area. Thus commercial enterprises are the more numerous the further the population of a given area has moved from merely providing for its own needs to market production. Certain gaps in the distribution are due to the existence in a certain area of stretches of poorer country, such as bogs, moors and forests. On the other hand such gaps, as far as rural enterprises are concerned, can be explained by the direct influence of commercial centres or by unfavourable conditions of communication.

A comparison of the distribution of commercial enterprises in the years 1912/13 and 1936/37 shows that the total number of enterprises has increased by 516, i. e. by 9 per cent, though the increase varies in the different provinces (cf. table 4). It must, however, be noted that an increase of commercial enterprises has taken place only in the commercial centres (by 539 enterprises or 13 per cent), whereas the total number of rural enterprises has actually decreased by 23 or 2 per cent. This fact seems to point to a process similar to the depopulation of rural districts which has been noted by E. Kant in his book „Bevölkerung und Lebensraum Estlands“. The rise in the number of enterprises in the commercial centres varies considerably according to the different country districts, which is due to various causes. Thus it will be seen that the relative growth in the number of enterprises from the average for the entire country has been greatest in the commercial centres of the provinces of Virumaa, Läänemaa and Harjumaa (cf. table 4). During the period specified above the growth of the number of commercial enterprises has been most marked in the smaller centres, i. e. in the townlets, viz. 78 per cent; while in the larger centres, i. e. in the towns and boroughs this process has been much slower — the boroughs showing an increase of 36 per cent, the towns an increase of only 20 per cent. The rapid increase of commercial enterprises in the smaller centres has been due to the appearance of several new commercial centres. Thus in the province of Virumaa, mainly by reason of the establishment and rapid development of oil shale industries, there have come into existence quite a number of new commercial centres. The increase of commercial centres in the province of Läänemaa can be traced to the emergence of conditions favourable to the rise of new centres, notably the building of the Rapla-Virtsu railway, which gave a new impulse to the abnormally retarded economic development of that province. The same is true of the building of the Tartu-Petseri railway, which caused the rise of a number of small centres around the new railway stations.

Broadly speaking, causes of the growth of commercial centres are: (1) the improvements made in the conditions of communication (new railways and new roads), which has brought the centres within better reach of the rural population; (2) the rise of the standard of living with a more varied consumption, requiring besides the usual rural type of enterprise, also various special enterprises, which are to be found in the centres; and (3), last but not least, the rationalization and mechanization of agriculture must be named as a contributory cause of the growth of commercial centres.

In comparing the differences in the growth of the various larger commercial centres (towns and boroughs) three stages may be distinguished (cf. table 5 and fig. 3 — filled circles indicating increase in the number of commercial enterprises, empty circles indicating decrease): —

(1) there has been relatively a more rapid growth of the commercial centres that are situated in Upper-Estonia or whose hinterland belongs entirely or at least for the most part to Upper-Estonia (exceptionally also Great Tallinn, i. e. Tallinn together with Nõmme, the position of which is peculiar).

(2) The growth of the commercial centres of Lower-Estonia has been relatively slower, whereas

(3) the number of enterprises has actually decreased in such centres which are situated at or near the eastern and southern frontiers of Estonia.

The relative regional changes that have taken place in regard to the rural commercial enterprises are illustrated by fig. 4, where the vertically shaded areas indicate an increase in the number of enterprises by more than 10 per cent, the dotted areas a decrease by more than 10 per cent, while the horizontally shaded areas indicate stability in the number of enterprises, i. e. changes from 0 per cent to ± 10 per cent. It appears that the number of rural enterprises has increased in the areas of Lower-Estonia but has decreased in the areas of Upper-Estonia. Another significant fact is the decrease of rural enterprises in the immediate vicinity of larger commercial centres, which shows that the area of direct influence of the centres is growing.

An analysis, therefore, of the distribution of commercial enterprises in Estonia in 1912/13 and in 1936/37, and of the changes that have occurred during that period, reveals a marked difference between Lower- and Upper-Estonia. These regions differ noticeably in the level of economic development, which should be of fundamental importance in explaining our problem.

29

A-7721

121171